

Жанибеков А.К., Арын А.А.,
Умбетбаева Ж.Б.

**Қылмыстық іс жүргізудегі
дәлелдемелер ұғымы**

Аталған мақалада авторлар әр түрлі ғалым-заңгерлердің дәлелдеменің түсінігіне байланысты білдірген ой-пікірлерін талдап, өздерінің көзқарастарын білдіре отырып, қылмыстық процестегі дәлелдеменің түсінігі мен мазмұнына қатысты ұсыныстарын білдірген.

Түйін сөздер: қылмыстық процесс, дәлелдеме, дәлелдеу, заттай дәлелдемелер, нақты деректер.

Zhanibekov A.K., Aryn A.A.,
Umbetbaeva Zh.B.

**The concept of evidence in
criminal process**

In this article, the authors analyze the different opinions of legal scholars on the concept of proof, they outlined their views and recommendations brought about the concept and content of the evidence in criminal proceedings.

Key words: criminal procedure, evidence, proof, substantiation, factual data.

Жанибеков А.К., Арын А.А.,
Умбетбаева Ж.Б.

**Понятие доказательств
в уголовном процессе**

В настоящей статье авторы, анализируя мнения различных ученых-юристов о понятии доказательств, обозначили свои взгляды и привели рекомендации касательно понятия и содержания доказательств в уголовном процессе.

Ключевые слова: уголовный процесс, доказательства, доказывание, вещественные доказательства, фактические данные.

**ҚЫЛМЫСТЫҚ
ІС ЖҮРГІЗУДЕГІ
ДӘЛЕЛДЕМЕЛЕР
ҰҒЫМЫ**

Қылмыс – бұл әрқашанда өткен оқиға және сондықтан да оны кез келген оқиғалар материалдық әлемінің түрлі нысандарында немесе адамдардың санасында қалдыратын іздерді, саусақ іздерін және айқындамаларды зерттеу арқылы ғана тануға болады.

«Қандай да бір құбылыстарды таныған кезде, мазмұнынан, заттар арасындағы байланыстар мен қатынастардан белгілі бір тұжырымға келген кезде, бізде сол тұжырымды тудырған мәліметтерді дәлелдемелер деп атаймыз», – деп жазды В.Д. Спасович [1, 7 б.].

Дәлелдеме ұғымы дәлелдемелер және дәлелдеу құқығы теориясындағы негізгі, бастапқы ұғымдардың қатарына жатады. Әлі де болса қылмыстық іс жүргізу әдебиеттерінде дәлелдеме ұғымы туралы мәселе бойынша бір-біріне сәйкес келмейтін тұжырымдар бар.

Бірқатар ғалымдар дәлелдемені «іс оқиғаларын зерттеу үшін пайдаланылатын нақты іс жүзіндегі деректер, сол мәліметтердің қайнар көздері және оларды алу, тексеру және пайдалану әдістері» деп түсінеді [2, 46 б.].

Екінші тұжырымдама дәлелдеме ұғымынан оның қайнар көздерін оларды дәлелдеу құралдары деп атай отырып, жоққа шығарады.

Мұндай ұстанымға қарсы шыға отырып, басқа ғалымдар түсініктемелерді, заттай айғақтарды, хаттамалар мен құжаттарды (олардың дәлелдемелердің қайнар көзі, дәлелдеу құралдары немесе тағы да басқаша аталуына қарамастан) іс жүзіндегі деректермен қатар дәлелдеменің жалпы ұғымына кіргізетін тұжырымдаманы қолдайды [3, 73 б.]. Мұндай көзқарас көңілге қонымдырақ әрі қолдауға лайық болып көрінеді.

Іс жүзіндегі деректер – бұл фактілер туралы заңды қайнар көзден алынған мәліметтер» [4, 207 б.]. Аталған көзқарас көптеген қылмыстық іс жүргізу саласының ғалымдарымен қабылданған [5, 28 б.].

Соңғы кездері дәлелдеме ұғымын қайта ойластыру талпынысы байқалып отырғанын айта кету керек. Мәселен, А.М. Ларин «іс жүзіндегі деректер» мен «ақпарат» ұғымдарын дәлелдеме құрамына қоса отырып, оларды ұқсастырады. Оның пікірінше, мәліметтер сезім арқылы қабылдаудың кейбір нәтижелері ретінде анықталады. Бұл белгі – сөздер, сан-

дар, шартты белгілер түрінде айқындалған, адам беретін түсініктерге сәйкес келеді. Алайда «мәліметтер» ұғымына адам санасынан тыс және тысқары пайда болатын дәлелдемелер аса сай келмейді. Мысалы, өлтіру құралы болған пышақты, жәбірленушіден ұрланған киімді мәліметтерге жатқызуға болмайтын сияқты. Ақпарат сана өнімі ретіндегі мәліметтерді (хабарламаларды), сонымен қатар, материалдық нысандардың белгілерін, қасиеттерін, ерекшеліктерін біріктіретін ұғым болып табылады [6, 57 б.].

Заттай дәлелдеменің болуы – бұл шын мәнінде нақты факт екенін айта кетейік. Алайда, дәлелдеу құндылығы сол фактінің өзінде емес, зат ие болатын ақпаратта және сол зат болған ахуалында болып табылады. Заттың өзі оны анықтау орны мен жағдайларын айқындаусыз, айрықша белгілерсіз және тағы басқаларсыз дәлелдеу құндылығына ие болмайды және бұл жағдайда шынайылықтың нақты фактісі емес, оның іс деректерінде айқындалуы дәлелдеме болып табылады.

С.А. Пашин дәлелдеме ұғымын қарастырып, оның мазмұнына зиян келтіре отырып, нысанына екпін жасайды. Оның пікірінше, «іс жүргізу шешімдерін, әсіресе үкімдерді шығарғанда ескерілетін фактілерді анықтау үшін сот өндірісінде заңды қолдануға болатын, іс жүргізу түрінде ресімделген хабарламалар, сонымен қатар құжаттар мен басқа заттар дәлелдемелер болып табылады». Дәлелдемелер – бұл сот өндірісінде пайдаланылатын, хабарламалардан, құжаттардан немесе басқа заттардан тұратын деректер» [7, 64 б.]. Біздің пікірімізше, мұндай көрініс дәстүрлік көрініске қарағанда айтарлықтай нақты әрі толық емес. Себебі онда дәлелдеменің біршама маңызды қасиеті – оның қатыстылығына, яғни, дәлелдеменің дәлелдеу пәнімен байланысына (кез келген хабарламалар емес, тек дәлелдеуге жататын оқиғаларға сілтейтін хабарламалар ғана дәлелдеме болып табылады) сілтеме жасалмаған. Онда дәлелдемені алу әдісіне нақты сілтеме жоқ, ең бастысы – кез келген құбылысқа тән дәлелдеме құрамы мен нысаны жіктелмейді.

Кез келген құбылыста, объектіде мазмұн мен нысанның арақатынасы олардың бірлігімен айқындалатыны және де нысан мазмұнның көрініс табуының әдісі болып табылатыны туралы ой қазіргі философиялық ғылымда күмән тудырмайды. Іс жүзіндегі деректер заңмен талап етілген нысанда болмаса, бұл дәлелдеме ұғымына қатысты іс бойынша дәлелдемелер

деп есептеле алмайды дегенді білдіреді. Басқа жағынан, түсініктер, хаттамалар, құжаттар істің елеулі жағдайлары туралы ақпаратқа ие болғанда ғана дәлелдеме деп санала алады. Бұл ой заттар, хаттамалар және құжаттар істің елеулі мән-жайларын анықтау құралдары ретінде қызмет көрсете алса ғана оларды дәлелдеме деп атайтын ҚР ҚПК 119, 124, 125 баптарында айқындалған. Біздің пікірімізше, дәлелдеменің қалыптасуы іс жүзіндегі деректер, айғақтар, қорытындылар, хаттамалар және т.б. нысанына ие болған сәтте аяқталатыны туралы ереже даусыз. Сондықтан нысан мазмұнының ажырамас бөлігі болатындай, «қайнар көздері» де іс жүзіндегі деректердің ажырамас бөлігі болып табылады. Дәлелдеменің бірыңғай ұғымы нысанның тарапынан және мазмұнның тарапынан ашылады.

Осылайша, дәлелдеме мазмұн (іс жүзіндегі деректер, яғни, анықталуға жататын фактілер туралы мәліметтер) мен нысанның (айғақтар, сарапшылардың қорытындылары, заттай дәлелдемелер және құжаттар) үздіксіз бірлігі болып табылады.

ҚР ҚПК 111 бабының 1 бөлігінде былай делінген: «Заңды түрде алынған, олардың негізінде анықтау органы, анықтаушы, тергеуші, прокурор, сот осы Кодексте айқындалған тәртіппен Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде көзделген іс-әрекеттің бар екенін немесе жоқ екенін, күдіктінің, айыпталушының немесе сотталушының бұл әрекетті жасағанын немесе жасамағанын, оның кінәлілігін не кінәсіздігін, сондай-ақ істі дұрыс шешу үшін маңызы бар өзге де мән-жайларды анықтайтын нақты деректер қылмыстық іс бойынша дәлелдемелер болып табылады» [8].

Біздің ойымызша, «іс жүзіндегі деректер» ұғымы екі түсінікті қамтиды: объективті ақиқаттылықтың фактілері және фактілер туралы мәліметтер. Объективті ақиқаттылықтың фактілері – бұл қылмыстың деректі іздері, онда істі тергеу және қарау сәтінде сақталған көрінісі (сынған әйнек, сынған көлік және т.б.), ал фактілер туралы мәліметтер – бұл танылатын, орнатылатын, анықталатын мән-жайлар (көлік қандай әрекеттердің нәтижесінде сынды, оған нақты қандай ақау жасалды, зардап қандай, терезе неге сынды және т.б.) белгілі мәліметтерді (мысалы, анықтау кезінде алынған) тексеріп, бағалау қажет [9, 24 б.].

Іс жүзіндегі деректер заңда нақты белгіленген қайнар көздерден алынған болса ғана (ҚР ҚПК 111 бабының 2 бөлігі) дәлелдемелер ретінде пайдаланыла алады. Бұл «фактілер

туралы мәліметтер және фактілердің өздері де олар дәл сол қайнар көздердің құрамында болған жағдайда ғана дәлелдеу мәніне ие болады. Қылмыстық сот өндірісінің дамуы мен жетілдірілуінің барысында оның жаңа қайнар көздермен толықтырылуы туралы мәселе көтерілуі мүмкін. Алайда іс жүзінде қолданудың міндетті шарты олардың нормативтік танылуы, заңда бекітілуі болады» [10, 76 б.].

Қылмыстық іс жүргізу теориясында «дәлелдемелер» және «іс жүзіндегі деректер» ұғымдарының арақатынасы туралы мәселе дау үстінде қалып отыр.

Бір ғалымдардың пікірінше, дәлелдемелер деп заңда белгіленген қайнар көздерден және заңмен қарастырылған әдістермен алынған, қылмыстық істің дұрыс шешілуі үшін маңызды фактілер мен мән-жайлар туралы кез келген іс жүзіндегі деректер аталады.

Басқа зерттеушілер дәлелдемелерді қылмысты немесе оның жоқтығын, қайсыбір тұлғаның сол қылмысты жасағаны үшін кінәлілігін немесе кінәлі еместігін және сол тұлғаның жауапкершілігінің дәрежесі тәуелді болатын өзге мән-жайларды анықтайтын фактілермен ұқсастырған.

Үшінші бір топ авторлар дәлелдемелер деп өз табиғаты бойынша фактілер туралы мәліметтер немесе қоғамға тигізер қауіп бар әрекеттің белгілерін, айыпталушының жеке тұлғасын сипаттайтын фактілер бола алатын немесе іс үшін маңызы бар басқа фактілерді анықтайтын аталмыш дәлелдеуші фактілер бола алатын кез келген іс жүзіндегі деректерді түсінеді [11, 27 б.].

Біздің пікірімізше, дәлелдемелерді іс жүзіндегі деректермен, фактілермен және дәлелдеуші фактілермен ұқсастыру туралы бұл пікірлерді дұрыс деп санауға болмайды, себебі заң әдебиеттерінде заңда аталған іс жүзіндегі деректер деп дәлелдемелер құрамындағы өткен оқиғалар туралы мәліметтерді түсіну керек деген пікір қалыптасқан.

Осылайша, «іс жүзіндегі деректер» ұғымын қолдана отырып, заң шығарушы фактілер туралы мәліметтерді, фактілер туралы деректерді меңзеп отыр, себебі бұл жағдайда «іс жүзіндегі» анықтаушы сөзі ҚПК 111 бабының мәтінінде фактілердің өзіне емес, сол фактілер туралы мәліметтерге қатысты болып отыр. Негізгі мағыналық жүктелім «деректер» сөзіне тиесілі, оған мәліметтер, ақпараттар жатады. Фактілердің өздері емес, дәл осы мәліметтер, деректер, ақпараттар, фактілер туралы білім ақиқат

немесе жалған болуы мүмкін және сол тұрғыда бағалануы керек.

Факт болса объективті шындық ретінде ақиқат немесе жалған бола алмайды және тиісінше, бұл тұрғыда бағалана алмайды.

Фактілер туралы мәліметтердің (білімнің) ақиқаттылыққа жанасу (баламалы болу) қабілеті дұрыстық сияқты дәлелдемелерді бағалау критерийімен айқындалатынын айта кету қажет.

Фактілер туралы мәліметтердің орнына, әңгіме заттар, құжаттар және материалдар туралы болып отыр. «Алайда қылмыстық іс бойынша дәлелдемелер анықтамасынан іс жүзіндегі деректерді жоққа шығарудың ешқандай объективті және құқықтық алғышарттары мүлдем жоқ екенін сенімді түрде айту керек. Қылмыстар әрқашан заттар, құжаттар немесе басқа да материалдар арқылы емес, сол қылмыстар шынайы ақиқаттылыққа қалдыратын іздердің көмегімен ашылды және ашылатын болады деп айта кеткен маңызды. Қылмыс іздерінің дәл өзін, яғни дұрыстығын анықтау мақсатында тексеруге және бағалауға жататын іс жүзіндегі деректерді анықтау және іс жүргізуде бекіту жөніндегі мемлекеттік органдардың және лауазымды тұлғалардың қызметі қылмыстық істер бойынша өндірістің негізін құрайды» [12, 25 б.].

Дәлелдемелер анықтамасында «оқиға» терминін қолдануды біз дұрыс емес деп санаймыз. Оқиға өздігінен әлі қылмыс оқиғасы емес. Бұл әкімшілік құқық бұзушылық немесе қылмыс құрамының белгілері жоқ оқиға болуы мүмкін (аса қажеттілік, қажетті қорғаныс және т.б.).

Қылмыстық іс жүргізу әдебиеттерінде «дәлелдемелердің қайнар көзі» терминінің нақтылықсыздығы бірнеше рет орын алған. Негізінде, сол терминмен анықталатын сөз сақтау әдісі мен олардың құрамындағы ақпарат бойынша ерекшеленетін дәлелдемелер түрлерін білдіреді, яғни дәлелдемелер нысаны болып табылады.

Біздің ойымызша, «Дәлелдемелер» бабының мазмұны келесідей болуы керек: «Оның негізінде анықтаушы орган, тергеуші, прокурор немесе сот (судья) қоғамға тигізер қауіп бар әрекеттің бар болуын немесе жоқтығын, сол әрекетті жасаған тұлғаның кінәлілігін не кінәлі емес екендігін және іс үшін маңызы бар өзге де мән-жайларды заңмен белгіленген тәртіппен анықтайтын фактілер (мән-жайлар) туралы кез келген іс жүзіндегі деректер қылмыстық іс бойынша дәлелдемелер болып табылады.

Мәліметтердің қайнар көзі болып келесілер танылады: күдіктінің, айыпталушының, сот-

талушының, жәбірленушінің айғақтары; актілері, заттай дәлелдемелер, тергеу және сот сарапшының қорытындысы және айғақтары; әрекеттерінің хаттамалары; басқа да әрекеттер ревизиялар мен құжаттық тексерістердің және өзге құжаттар.

Әдебиеттер

- 1 Спасович В.Д. О теории судебно-уголовных доказательств в связи с судостроительством и судопроизводством. – СПб., 1861. – 89 с.
- 2 Фаткуллин Ф.Н. Общие проблемы процессуального доказывания. – Казань, 1976. – 93 с.
- 3 Лупинская П.А. Доказательства в уголовном процессе. – М., 1997. – 140 с.
- 4 Дорохов В.Я. Понятие доказательства. – М., 1973. – 224 с.
- 5 Шейфер С.А. Доказательства и доказывание по уголовным делам: проблемы теории и правового регулирования. – Тольятти, 1998. – 137 с.
- 6 Ларин А.М., Мельникова Э.Б., Савицкий В.М. Уголовный процесс России. Лекции-очерки / под ред. В.М. Савицкого. – М., 1997. – 325 с.
- 7 Пашин С.А. Проблемы доказательственного права // В кн.: Судебная реформа: юридический профессионализм и проблемы юридического образования. Дискуссии. – М., 1995. – 315 с.
- 8 Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года (с изменениями и дополнениями). – Алматы: Юрист, 2016. – 359 с.
- 9 Смородинова А., Зайцева С., Громов Н. Соотношение доказательств и фактов в уголовном процессе // Российская юстиция. – 1998. – № 11. – С. 24-25.
- 10 Горский Г.Ф., Кокорев Л.Д., Элькин П.С. Проблемы доказательств в советском уголовном процессе. – Воронеж, 1978. – 102 с.
- 11 Доль Е.А. Использование в доказывании результатов оперативно-розыскной деятельности. – М, 1996. – 128 с.
- 12 Зажицкий В. О доказательственном праве // Российская юстиция. – 1995. – № 1. – С. 25-27.

References

- 1 Spasovich V.D. O teorii sudebno-ugolovnyh dokazatel'stv v svyazi s sudostroystvom i sudoproizvodstvom. – SPb., 1861. – 89 s.
- 2 Fatkullin F.N. Obshhie problemy processual'nogo dokazyvaniya. – Kazan', 1976. – 93 s.
- 3 Lupinskaja P.A. Dokazatel'stva v ugolovnom processe. – M., 1997. – 140 s.
- 4 Dorohov V.Ja. Ponjatie dokazatel'stva. – M., 1973. – 224 s.
- 5 Shejfer S.A. Dokazatel'stva i dokazyvanie po ugolovnym delam: problemy teorii i pravovogo regulirovaniya. – Tol'jatti, 1998. – 137 s.
- 6 Larin A.M., Mel'nikova Je.B., Savickij V.M. Ugolovnyj process Rossii. Lekcii-ocherki / pod red. V.M. Savickogo. – M., 1997. – 325 s.
- 7 Pashin S.A. Problemy dokazatel'stvennogo prava // V kn.: Sudebnaja reforma: juridicheskij professionalizm i problemy juridicheskogo obrazovanija. Diskussii. – M., 1995. – 315 s.
- 8 Ugolovno-processual'nyj kodeks Respubliki Kazahstan ot 4 ijulja 2014 goda (s izmenenijami i dopolnenijami). – Almaty: Jurist, 2016. – 359 s.
- 9 Smorodinova A., Zajceva S., Gromov N. Sootnoshenie dokazatel'stv i faktov v ugolovnom processe // Rossijskaja justicija. – 1998. – № 11. – S. 24-25.
- 10 Gorskij G.F., Kokorev L.D., Jel'kind P.S. Problemy dokazatel'stv v sovetskom ugolovnom processe. – Voronezh, 1978. – 102 s.
- 11 Dol' E.A. Ispol'zovanie v dokazyvanii rezul'tatov operativno-rozysknoj dejatel'nosti. – M, 1996. – 128 s.
- 12 Zazhickij V. O dokazatel'stvennom prave // Rossijskaja justicija. – 1995. – № 1. – S. 25-27.